

"NAXÇIVAN" UNIVERSİTETİ / ELMI ƏSƏRLƏR / 2019, № 2
 "NAXÇIVAN" UNIVERSİTETİ / SCIENTIFIC WORKS / 2019, № 2
 УНІВЕРСИТЕТ "НАХЧІВАН" / НАУЧНІЕ ТРУДИ / 2019, № 2

UOT 94(479,24)

SEVDA ABDULLAYEVA
 Azərbaycan Dövlət Aqar Universiteti
 sevda.abdullayeva.1986@mail.ru

26.

"İŞDƏ, ƏMƏLDƏ, DİLDƏ BİRLİK" DEYƏN TÜRKÇÜLƏR

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan tarixi üçün nə qədər ziddiyyətli olmasın baxmayaraq, bir o qədər də əhəmiyyətli fikrin yaranması, müxtəlif partiyaların mövcudluğu, ən əsası isə türkçülük ideyasının möhkəmlənməsi ilə xarakterizə olunur. "Əkinçi" dan cücərən "Tərcüman" ilə türkçülüyi yayan İ.Qaspiralı bu yolda əlindən gələni asırgəmir, böyük maraqlıçı H.Zərdəbinin köməyi ilə Azərbaycanlı türkçülərə də bu yolda dəstək olurdu. İ.Qaspiralının "əməldə bir, dildə bir, işdə bir" ideologiyası azərbaycanlı türkçülər üçün də əsas prinsip olub.

Açar sözlər: dost, məktub, türk, qurultay, məqalə

Türkçülük tarixin gedişindən, yaranmış tarixi durumdan irəli gələn səbəblər üzündən özünüqoruma nəzəriyyəsi, özünüqoruma vasitəsi kimi meydana çıxdı. Ancaq özünü göstərdiyi, yarandıqı ilk günlərdən ona qısqançlıqla baxanlar onda bir irqçilik, tacavüz görməyə çalışdılar. Bu tamamilə qərəzli bir yanaşma idi. Onu söyləmək yerində olar ki, hər bir "özünüqoruma"da bir hücumçuluq da var. Yaranmış təhlükəni ortadan qaldırmaq üçün təhlükənin hərəkətə keçməsinə öncə ona qarşı hərəkətə keçmək gərəkdir. Türkçülüynün «hücum»u da buradan qaynaqlanı. Pantürkizm ifadəsini daha çox qarşı tərəf - Türkçülüyə qısqançlıqla yanaşanlar, onun varlığını barışa bilməyənlər işləmişlər. Bununla onlar Türkçülüyə qara yaxmaq istəmişlər. Elə bu səbəbdən də «Türkçülük» və «Pantürkizm» anlayışları arasında fərq qoymaq istəyənlər də olub. Ancaq tərəfsiz, səmimi yanaşıldıqla fərqləndirmənin gərəksiz olduğu ortaya çıxır. Azərbaycanlı türkçülük siyasətinin davamçılarından Ə. Topçubaşov İ.Qaspiralın "İşdə, əməldə, dildə birlik" siyasətini daim sədiq qalmışdır. Bunu onların bir birlərinə yazdıqları məktublardan da açıq aydın görmək olar. Hətta məktublarda bir- birləri arasında 12 yaş fərq olmasına baxmayaraq səmimi mübaricətləri də bu fikri bir daha təsdiq edir. İ.Qaspiralı Ə.Topçubaşova yazdığı məktublarda rəsmiyyətdən kənar dostcasına "Mərdəncan" deyə müraciət edir, eyni zamanda sonda isə "Sənin Qaspiralın" deyə təammlayırdı. Ə.Topçubaşov da İ.Qaspiralıya böyük hörmətini öz siyasi publisistik məqalələrində açıq aydın ifadə edir. Hətta "Kaspi" də onun ölümü ilə bağlı yazdığı sonuncu siyasi publisistik yazıda əvəzi olmayacaq, yerini tuta biləcək bir insanın olmadığı, İ.Qaspiralını itirdiyini dərin hüznənlə xəbər verirdi. Belə ki, 1914-cü ildə Əlimərdan bəy Topçubaşov fəal jurnalistikadan uzaqlaşmışdı. İmzası qəzet və məcmuə səhifələrində nadir hallarda görünürdü. Bu da iki səbəblə bağlı idi. Əvvəla, milli mətbuata yeri, bacarıqlı və cəsərdəli qüvvələr gəlmişdi. Digər tərəfdən, məşhur "Vıborq bəyannaməsini" imzaladığına görə "Kaspi"-nin redaktorluğundan istefa vermək məcburiyyətində qalandan sonra

Əlimərdan bəy əsas vaxt və enerjisini Dövlət Duması Müsəlman fraksiyası Bürosunun rəhbəri kimi siyasi fəaliyyətə və qanun yaradıcılığına yönəlmişdi. Lakin 1914-cü il sentyabrın 11-də Krimdan aldığı kədərli xəbər onu "Kaspi" səhifələrində siyasi publisistikasının son, eyni zamanda təsirli və yaddaqalan nümunələrindən birini qələmə almağa vadar etmişdi. Həmin gün türk dünyasının tanınmış şəxsiyyəti, "Tərcüman" qəzetinin nəşiri və redaktoru, "dildə, fikirdə, əməldə birlik" şüarının müəllifi İsmayıl Qaspiralı Bağçasarayda vəfat etmişdi.

Yaxınları və doğmaları, istedadının pərəstişkarları mərhumun üç mərasim-nə toplaşdıqları gün "Kaspi" Ə. Topçubaşovun "İsmayıl bəy Qaspirnskinin xatirəsinə" (13 sentyabr 1914-cü il, № 203) adlı məqaləsini dərc etmişdi[1].

"Qaspiralı öldü", - deyə o, heç bir müqəddəmsiz - filansız əzəd üçün də son dərəcə ağır, sarsıdıcı xəbəri həmvətənlərinə çatdırırdı:

"Son yarım əsr ərzində adı yalnız Rusiyadakı müsəlmanlar arasında deyil, xaricdə də çox yaxşı tanınan bu şəxs daha sıralarımızda deyil. Yarım əsr ərzində sakit, lakin inamli bir tərzdə müsəlmanlara bilik, tərəqqi və ictimai şüur yolunu göstərən insani həmişəlik itiridik. Amansız tale öz qaddar əli ilə işi saçı saçı sındırdı. Bununla da müsəlmanları dərin ələm və qüsbəyə qərq etdi. Müsəlmanlar arasında doğma xalqın mənəfiyinə səmimi-qəlbənd bağlı olan ictimai xadimlərin çox az rast gəlindiyindən ələm və qüsbəminiz miqyası da böyükdür. Çünki indi unudulmaz İsmayıl bəy Qaspirnskini əvəz etməyə başqa adamımız yoxdur"[1].

Türklərin yaşadıkları digər məmləkətlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da Qaspirnskinin dostları və həmfikirləri çox idi. Böyük Kırım-tatar maarifçisinin seçilmiş əsərlərinin 3 cildliyini çapa hazırlayan türkiyəli professor Əli Yavuz Akpınar onun ölkəmizlə bağlılıq məsələsinə aydınlıq gətirərək yazır: "Azərbaycanlı ziyalılarla və Hacı Zeynalabdin Tağıyevlə yaxın və sıx illikləri hər zaman olmuşdu. Başda Həsən bəy Məlikzadə-Zərdəbi və Əlimərdan bəy Topçubaşlı olmaq üzərə Ünsizadə qardaşları, Hüseynzadə Əli bəy, Əhməd Ağaoğlu, Sultan Məcid Qənzadə və nəhayət qızı Şəfiqə xanımla evlənən Nəsib bəy Yusıfbəyli ilə qəşidli zamanlarda ortaq fəaliyyətlərdə bulunmuş, onlar haqqında "Tərcüman"da bir çox yazı da yazmışdır"[2].

Qohumluq əlaqələrini bir tərəfə buraxsaq İsmayıl bəyın Azərbaycanda ən sıx münasibət saxladığı, mütəmadi məktublaşdığı, fikir və mülahizələrində böyük sayğı ilə yanaşdığı, bəzən yol göstərdiyi, bəzi məsələlərlə bağlı işə məsləhət aldığı şəxs Ə. Topçubaşov olmuşdu. Aralarındakı dostluq münasibətləri təxminən dördü bir əsr ərzində, böyük maarifçinin vəfatına qədər davam etmişdi. Tanışlıqlarının tarixi XIX əsrin 90-cı illərinə təsadüf edirdi. Bunu sübuta yetirən yazılı sənəd "Tərcüman"ın ilk yubileyinin - 10 illiyinin qeyd olunduğu 1893-cü ilin aprelinde Tiflisdə, Ə. Topçubaşova ünvanlanan məktub idi. Həmin məktubda İsmayıl bəy qəzetin məqsədini, məramını açıqlayaraq nəşir və redaktor kimi əsas niyyətinin "Rusiya müsəlmanlarının ana dillərində düzgün təlim-tərbiyə görmələri, xalq üçün əlaşlıq ədəbiyyatın inkişafı, müsəlmanlar arasında rus dilinin, elm və mədəniyyətin mümkün dərəcədə yayılması, müsəlman əhalinin mənəvi və maddi tərəqqi zəminində ruslarla sıx birləşmələri" olduğunu qeyd edirdi. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi baxımından onun yardımına ehtiyac duyduğunu, arxalandığı ictimai xadimlərdən biri o zaman hələ otuz yaş təamam olmayan Əlimərdan bəy Topçubaşov idi. Zaman və sonrakı illərdə Rusiya imperiyasındakı türk xalqlarının mənəfiyinin qorunmasına

Məqalə tarixəsi:

Göndərilib: 27.05.2019, qəbul edilib: 23.06.2019

yönlənmiş birgə fəaliyyət türk birliyi ideyası müəllifinin öz seçimində qətiyyətlə yanaşmadığını göstərdi. 1893-cü ildən sonra onlar Qazanda, Peterburqda, Moskvada, Tiflisdə, Bakıda, Nijni-Novqorodda dəfələrlə görüşmüşdülər. Görüşmə bilmədikləri vaxtlarda isə qarşılıqlı ünsiyyət məktubları vasitəsi ilə davam etdirmişdilər. İ. Qasprinski ailəsində, "Tərclüman" redaksiyasında, nəhayət, Krım tatarları arasında Əlimərdan bəyin hörməti o qədər böyük idi ki, Krım-tatar tarixçisi İ. Kərimovun yazdığına görə, 1908-ci ilin mayında Bağçasarayda qəzetin 25 illik yubileyi təntənə ilə qeyd olunanda məsciddəki camaat namazı zamanı imam hamını "bakılı publisistlər Əlimərdan bəy Topçubaşov və Əhməd bəy Ağayevin sağlamlıqları və işlərinin rast gətməsi üçün" dua etməyə çağırmış, xütbəsini "Eşq olsun bu insanlara!" sözləri ilə tamamlamışdı[3]. Eyni zamanda təəssüf etməli oluruq ki, əli qədidə dostunam, iki böyük şəxsiyyətin ümumi mənafə uğrunda əməkdaşlığını və yüksək səviyyəli şəxsi münasibətlərini işıqlandıran sənədlərin yalnız bir neçə nümunəsi günümüzdə qədər qəlib çatmışdır. 1918-ci ilin mart qırğımında Ə. Topçubaşovun şəxsi arxivinin böyük bir hissəsi (özünün yazdığına görə, bir neçə sandıq əlyazması və sənədlər) məhv olmuşdu. Eləcə də, 1918-1920-ci illərdə Krımın dəfələrlə əldən-ələ keçməsi, bəşləvç rejiminin repressiyaları, nəhayət, Krım tatarlarının də tarixi vətənlərindən zorakı sürgünü nəticəsində Qasprinski arxivi də demək olar ki, tamamilə itibata düşmüşdü[3]. Hazırda onların çoxillik yazışmasından yalnız İsmayıl bəyin Ə. Topçubaşova göndərdiyi 6 məktub qalmışdır. Bu məktublarnın mətnləri tatar tarixçisi, Azərbaycan siyasi mühacirətinə dair bir sıra araşdırmaların və sənədlər məcmuəsinin müəllifi S. İshakov tərəfindən 2012-ci ildə Moskvada "Ə.M. Topçubaşı. Şəxsi arxivlərdən sənədlər. 1903-1934-cü illər" kitabında (rus dilində) çap olunmuşdur.

İsmayıl bəy Qasprinskiyə azərbaycanlı əqidə dostuna göndərdiyi məktublar öz səmimiyyəti, inam və etimad ruhu ilə seçilir, onların arasında ən müxtəlif məsələlərlə bağlı tam qarşılıqlı anlaşmanın mövcudluğunu göstərir. Ə. Topçubaşovdan 12 yaş böyük olan İ. Qasprinski dövrün epistolary mədəniyyəti üçün səciyyəvi müraciət formalarını ("mərhəmətli cənab", "cənab" və s.) bir tərəfə qoyaraq məktublarında ona sadəcə "Əzizim Mərdan" deyə üz tutur, məktublarını "Sənin İsmayılın" sözləri ilə tamamlayır və bu yolla da münasibətlərinin yaxınlığını, doğmalığını bir daha nəzərə çarpdirmış olurdu. "Yaxşı bilirən ki, nə tənqidlərin, nə də təriflərin mənə təsir etməz, çünki mənə çox yaxınsan" – deyə 24 sentyabr 1906-cı il tarixli məktubda qarşılıqlı münasibətlərin xüsusi xarakterini bir daha vurğulayan İ. Qasprinski məhz gənc dostunun qəlbini qırmamaq üçün bəzən hətta hadisələrə və insanlara münasibətdə prinsiplərini qurban verməkdən də çəkinməmişdi. Əlimərdan bəy də öz növbəsində şəxsi həyatından tutmuş ictimai-siyasi fəaliyyətinə qədər ən müxtəlif məsələləri özünün yaşca daha böyük və təcrübəli həmkarı ilə müzakirə edir, ciddi qərarların qəbulunda ondan məsləhət istəyirdi.

1906-cı ildə Ə. Topçubaşov Bakı şəhəri və quberniyasından Birinci Dövlət Dumasına deputat seçildinə buna ən çox səvniyənlərdən biri, heç şübhəsiz, İsmayıl bəy olmuşdu. Həmin vaxta qədər Rusiya türklərinin I və II qurultaylarına birgə rəhbərlik etmişdilər və İsmayıl bəy dostunun siyasi iradəsi, polemika mədəniyyəti, milli məsələlərdə dönməzliyi barəsində təsəvvür əldə etmişdi. Odur ki, Topçubaşovun Rusiya türkləri üçün mühüm məsələləri çəkinmədən Duma gündəliyinə çıxaracağına inanırdı. Tezliklə ali qanunverici orqanda Müsəlman fraksiyasının yarandığını və Əlimərdan bəyin bu quruma

rəhbərliyi öz üzərinə götürdüyünü eşidən İ. Qasprinski Bağçasaraydan göndərdiyi 1906-cı il 28 iyun tarixli məktubda ona həm ciddi, həm də yarızərəfat bəzi məsləhətlərini verərək yazırdı: "Əzizim Mərdan, ən çox qaynar mühitdə yaşayın və yaşayın. Bunu bir daqiqliyə də olsa unutmaya və özlün öz başına güldürməyə nəçə dəfə soyuq su tök. Səni əhatə edənlərin, oxuduqlarının və eşitdiklərinin hamısını soyuq ağulla, ciddi tənqidi şəkildə nəzərdən keçirilməsi ilk növbədə özlün üçün çox zəruridir. Yadımdan çıxarmaya ki, taxt-tac sahibləri də daxil ilə omlaqla bütün müsəlman dünyasının gözəl sənədir. Unutma ki, rus tarixi də sənin adımla öz səhifələrində qoruyub saxlamalıdır. Sən ciddi dövlət adamı və ictimai xadim ola bilərsən və omlalsan. Bizim fraksiyanın işini e qurmalsan ki, "müsəlman qrupu", yaxud "milli qrup" kimi həm sağdan, həm də soldan ona hörmətlə yanaşsınlar"[2].

Əslində, İ. Qasprinskiyə bu məktubdakı peyğəmbərliklərinin, daha daqiq desək inanmanın demə doğrudluğunu söyləmək mümkündür. Çünki Ə. Topçubaşov haqiqətdən də ciddi dövlət adamı və böyük ictimai xadim kimi fəaliyyətini yalnız siyasi publisistika və Dövlət Duması kürsüsü ilə məhdudlaşdırmadı, siyasi mübarizəsində daha irəl girdəkək öz xalqının milli dövlətinin – Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucularından biri kimi tarixdə yer tutdu. Mətbuat səhifələrində siyasi maarifçiliklə başlayan bu mübarizə Birinci rus inqilabı dövründə aqill müstəviyə keçdi. Eyni zamanda Azərbaycanın öndə gedən fikir adamları milli oyanış və ictimai fəallıq baxımından Krım və Volqaboyu tatarları ilə ittifaqa girərək güclü blok yaratmağa nail oldular. Tezliklə siyasi partiyyəyə çevrilən bu bloku tatarlar tərəfdən İsmayıl Qasprinski, Azərbaycan türkləri tərəfdən isə Ə. Topçubaşov təmsil etdiklərinin onların 1905-ci ildən sonrakı yazışmalarında türk birliyi ideyası, imperiyanın türk-müsəlman xalqlarının siyasi təşkilatlandırılması qəyəsi aparıcı yer tuturdu. Artıq özlünü kifayət qədər ahlil sayan "Tərclüman" redaktoru bu mübarizənin lideri kimi Əlimərdan bəyi görürdü, məktublarında və mətbuatda həmin fikri açıq şəkildə müdafiə edirdi. Türk hərəkətinə təfriqə salmaq, yaxud vahid lider kimi Ə. Topçubaşovun mövqeyini zəiflətmək istəyənlər qarşılıqında ilk növbədə İ. Qasprinskiyə görürdülər. Bu baxımdan məktublarda tatar publisisti və ictimai xadim Qabdrəşit İbrahimov haqqında yazılanlar səciyyəvidir. Əlimərdan bəy çox güman ki, Qasprinski vasitəsi ilə Krım tatarlarının başqa görkəmli nümayəndəsi, türk birliyi ideyasının ardıcıl tərəfdarlarından biri kimi tanınan Mustafa Davidoviç (1851-1914) tanış olub yaxınlaşmışdı. Mustafa Davidoviç əslən Litva tatarı və beş yüz illik tarixi olan əsilzadə – murza nəslinin təmsilçisi idi. İlk gənclik illərində İ. Qasprinski ilə birlikdə Moskva hərbi gimnaziyasında təhsil almışdı. Onun təsiri altında Krıma gəlmiş və həyatının sonuna qədər bir vaxtlar əcdadlarının köç edib getdikləri əski vətənə xidmət etmişdi. 1895-1902-ci illərdə Bağçasarayın, 1907-1914-cü illərdə isə Aqlaştanın şəhər başçısı olmuşdu. XX əsrin əvvəllərində xüsusi ilə geniş vilsət alan türk-müsəlman hərəkətinin fəal iştirakçılardan idi.

Məlum olduğu kimi, Rusiya türklərinin birinci qurultayı İ. Qasprinski və Ə. Topçubaşovun sədrliyi altında 1905-ci il avqustun 15-də yarımləq vəziyyətdə, bir qrup adamın gəmi ilə Volqa səyahətinə çıxması adı altında "Qustav Struve" paroxodunda keçirilmişdi. Bunun kifayət qədər poetik olduğunu etiraf etməklə birlikdə məktub müəllifi mövcud şəraitin ciddiliyinin nəzərə alınmasını da zəruri sayırdı. Onun fikrincə, Stolipinin hələlik liberalizm oyununu oynamağa üstünlük verdiyi bir vaxtda hər hansı "qırmızı" meylin nəzərə

çarpmadığı müsəlman qurultayının təşkilinə icazə almaq mümkündür idi. Əsas məsələ formal razılığın əldə edilməsi idi; gündəliyi qurultayın gedişi zamanı genişləndirmək, yaxud dəyişdirmək mümkündür idi.

Bəlihlə, Rusiya türklərinin III qurultayı 1906-cı il avqustun 16-dan 21-nə qədər Nijni-Novqorod şəhərində keçirildi. [5].

İ. Qasprinski təkcə Rusiyada deyil, beynəlxalq miqyasda görüləcək işlərdə də Əlimərdan bəyi özünü ən yaxın müttəfiqi və ideya silahdaşı sayırdı. 1907-ci ildə o, ümumdünya müsəlman qurultayı təşkil etmək fikrinə düşmüş, bu məqsədlə Osmanlı imperiyasında və Misirdə olmuşdu. 1908-ci il aprelin 11-də nəzərdə tutulan islam forumu ilə bağlı gördüyü işlər, keçirdiyi görüşlər haqqında Əlimərdan bəyə məlumat verərək yazırdı: "Müsəlman kongresini bu il toplamaq mümkündür olmayacaq, çox güman ki, gələnlə 1909-cu ilin oktyabrında keçiriləcək. İş çox ehtiyatla aparılır, meydana çıxan təhlükələrdən yayınmaq üçün taktiki gedişlərə əl atılır". Kongresin işçi dilinin fransızca olması nəzərdə tutulduğundan İ. Qasprinski bu dili yaxşı bilən Əlimərdan bəyi də rəhbər heyətin sıralarında görürdü.

Siyasi məsələlərdən sonra onların sadəcə İsmayıl bəyin bir neçə məktubuna əsaslanaraq fikir yürütdüyümüz yazışmalarında ikinci əsas yeri mətbuat mövzusu tuturdu. "Tərcüman" Kırım və Volqaboşu tatarları arasında Ə. Topçubaşovun adı ilə bağlı olan "Kaspi", "Həyat" kimi nəşrlərin təbliğinə, yayılmasına diqqət yetirirdi[5]. Eyni zamanda İsmayıl bəy "Tərcüman"ın planları, mündəricəsi, dövriyyəsi, materialların bir hissəsinin rus dilində verilməsi, siyasi istiqamətin qüvvələndirilməsi, nəşriyyat fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və s. məsələlər barəsində azərbaycanlı dostu və həmkarı ilə məsləhətləşməyi də vacib sayırdı.

"Həyat" qəzetinin Azərbaycan mətbuatına qarşı təzyiqlərinə çevrilməsi Qafqaz Sənzura Komitəsinin basqıları altında nəşrini dayandıran məcburiyyətində qalması İ. Qasprinski diqqətindən yayınmamışdı. Hər şeyi Zərdabi başlamışdı. Rusiyada ilk türk qəzetini – "Əkinçi"ni çıxarmış, ilk teatr tamaşasının, ilk qız məktəbinin təşkilatçısı olmuş, ilk dəfə Azərbaycan türklərinin milli iradəsinin ifadəçisi kimi çıxış etmişdi. "Su damcısının da müdür ilə daşın dələcəyinə" inandığından dayanmadan, təkbəşinə də olsa, çalışmışdı. Sonda səyləri nəticəsiz qalmamışdı. Böyük "Əkinçi"nin səpdiyi toxumlar cücürmüşdü. Səsinə Kırımın İsmayıl Qasprinski səs vermişdi. "Əkinçi" "Tərcüman"ı yetir-mişdi.

Əsas məqsədi bütün müsəlmanların bir araya gətirmək olan Qasprinski bu böyük arzusu ilə türk birliyi ideyasının lap başında dayanmışdı. Ortaq dil, türkün tarixi və mədəni dəyərlərinə birgə sahiblik şüuru formalaşdırmağa çalışmışdı. "Dildə, fikirdə, əməldə birlik" – şüarı ilə nədənsə daim mənfə rəng-lərlə çətdirilən panturkizm ideya-siyasi cərəyanının qurucularından biri kimi tanınmışdı.

Rusiya imperiyasındakı türk-müsəlman xalqların milli-azadlıq mübarizə-si dövrünə başladığı zamandan rəhbərliyi ondan Əlimərdan bəy Topçubaşov götürmüşdür. Onun titanik fəaliyyəti həqiqətdə XX əsrin əvvəlləri üçün xarakterikdir. Əzizkar fəaliyyəti nəticəsində o, maarifçilik hərəkatının siyasi müstəviyə keçirilməsinə nail olmuşdu. Ə. Topçubaşova tale həm sevincli həm də kədərli ömür qismət etmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə – milli dövlət qurucuları sırasında yer almış, onun mövcudluğunun ehtişamını və

süqutunun faciəsini yaşamışdı. Bütün bunlara baxmayaraq ömrünün sonuna qədər mübarizədən bir an belə çəkinməmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ə.Topçubaşov, "Kaspi" dən seçmələr Bakı 2018
2. Abid Tahirli, Bütün türklərin Tərcümanı Bakı - 2011
3. C.Həsənlı Tarixi şəxsiyyətin tarixi Bakı 2013
4. V.Quliyev. Azərbaycan Cümhuriyyətinin nümayəndə heyəti Paris sülh konfransında Qarapapaqlar.-2012.-№4(56).
5. "Xalq qəzeti", №117, 24 may 2002-ci il.

РЕЗЮМЕ

**СЕВДА АБДУЛЛАЕВА
ДЕВИЗ ТЮРКИСТОВ «ЕДИНСТВО В ЯЗЫКЕ, РАБОТЕ И
СОВЕСТИ»**

Несмотря на то, что история Азербайджана XX века является противоречивой, но она также на столько же и значима. В этот период появляются демократические идеи, существуют различные партии и, что самое главное, подкрепляется идея туркизма. И.Каспирали, распространяющий туркизм, расцветает с «Экинчи» до «Гарджуман», прилагает все усилия в этом направлении, и при поддержке великого просветителя Г.Зардаби азербайджанские турки также поддержали этот путь. Идеология И.Каспирали единства в языке, работе и совести была основным принципом тюркского народа Азербайджана.

Ключевые слова: друг, письмо, тюрк, конгресс, статья

SUMMARY

**SEVDA ABDULLAYEVA
"SOLIDARITY IN ACTS, IN PRACTICE, IN LANGUAGE" SAY
TURKOLOGISTS**

Even though the early 20th century was a bit contradictory to the history of Azerbaijan, it is very important. During this period, the emergence of a democratic idea, the existence of various parties, and most importantly, is being furthered by the idea of Turkishism. I. Kaspirali, who spread Turkic with "Tercuman" from "Ekinci", does his best in this way, and with the support of great writer H.Zardabi, Azerbaijani Turks also supported this way. I. Kaspirali's one-to-one language idea was the main principle of the Azerbaijani Turkic people.

Key words: friend, letter, turks, qurultay, article

(Akademik Əbülfəz Amanoğlu Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)